

6 de maig de 1838. Assassinat a ses Feixes

per Fany Tur Riera

Mossèn Joan Marí Cardona, canonge-arxiver de la Catedral, va classificar també una secció de l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa (AHME). Era una de les persones que millor coneixia els fons documentals dels nostres arxius. En homenatge, amb tota humilitat, a la seua tasca als arxius d'Eivissa i Formentera, aquest article sobre l'expedient 1/9 A, B, C i D del Jutjat de primera instància d'Eivissa, any 1838, "Expediente criminal formado de oficio en virtud de muerte alevosa dada a Esperanza Escandell consorte de Vicente Ramón y Escandell la noche del día 6 de Mayo del corriente año".

El 17 de maig de l'any 1838 al matí, mentre dos algutzirs el portaven davant el jutge, Vicent Ramon Escandell, de 25 anys i natural del poble de Sant Rafel, acusat d'assassinar la seua dona, es va escapar i refugiar a la Catedral. Va aprofitar el moment en què acabaven de baixar les escales del Castell, on es trobava la presó, i saltà les poques passes ("doce palmos") que el separaven de la porta de l'església. Era costum que els acusats d'un crim que esperaven la màxima pena intentassin aconseguir l'empara de l'església. Precisament l'any 2002, a proposta

dels arquitectes directors de la restauració de la torre de la Catedral, el Consell va encarregar l'estudi i transcripció dels grafits que havien fet al llarg dels segles els fugitius de la justícia que s'havien refugiat al campanar.

Tot havia començat el diumenge dia 6 de maig. Sobre les 12 de la nit, en un dels camins generals que portaven a Vila, els carrabiners trobaren el cos d'una dona i, devora, un home plorant ("estando en el sitio que llaman de las Feixas, a cosa de diez minutos de distancia de esta ciudad, junto a un portal de cal y canto, con reja de madera, perteneciente a la feixa propia de Miguel Nadal que se halla a mano derecha de camino llamado el segundo Puntet, calificado a la orilla del mismo camino").

La dona assassinada, Esperança Escandell, anava vestida de page-sa "con una saya, vulgo Gunella, de las que usan las labradoras en esta isla, alpargatas de esparto, camisa blanca, cuerpo de la saya de pana, unos botones de oro en el cuello y en la cabeza una manta de lana encarnada, vulgo Faldellí". Una altra interessant descripció de la roba de la dona es troba més endavant, a l'expedient, on explica que portava "unas enaguas de vayeta colorada con las que se cubria la cabeza por ser costumbre de este país llevarlas dobladas a modo de mantilla para abrigarse las mugeres del campo... al borde riveteado y opuesto al sinturon o señidura de las enaguas". L'home que plorava al seu costat, el seu marit, Vicent Ramon Escandell, anava vestit amb calçons i camisa blanca y un "capuchito de paño ordinario, cuyas ropas eran muy viejas, dando grandes lamentos y rebolcandose en el suelo".

Vicent Ramon i Esperança Escandell vivien a Sant Cristòfol —que anava des de baix del Seminari fins al Portal Nou i tot l'espai que ocupava el prat de Vila fins a Puig d'en Valls i l'actual passeig marítim per una banda, i Can Misses, l'actual presó i el cementeri vell per l'altra—, i eren els majorals de la feixa propietat de Sebastià Llopis. Aquesta feixa ocupava, segons dades de Joan Planells Ripoll, la finca que avui està limitada pels carrers de Mallorca, Menorca i de Pere Francès fins a l'avinguda d'Ignasi Wallis. L'únic espai

A dalt, lletres de la coberta de l'expedient de l'assassinat d'Esperança Escandell. A la dreta, dibuix d'un portal de feixa; va ser devora d'un d'aquests portals que Esperança Escandell va caure assassinada pel seu marit. (Dibuix: A. Baeschlin, Ibiza, Ed. Vilanova, València, 1934.)

Una imatge del que encara resta del camí on es cometé el crim; és la via que comunicava s'Empedrat o camí de Santa Eulària amb el camí de Portmany. (Foto: revista Eivissa.)

que queda és el camí que porta a la finca d'en Murtera. S'havien casat feia tan sols quatre mesos, just vint-i-cinc dies després que Esperança envildàs del seu primer marit. Es va tornar a casar tan aviat per poder continuar a la casa i a la finca on treballaven de majors. Amb ells vivia com a criat Joan Torres, de 15 anys, fillastre seu.

Unes hores abans del crim, després de sopar, "a cosa de las oraciones", el matrimoni havia sortit de casa seua per anar a fer una mica de tertúlia a casa del seu amo. A més, hi havia festa a la ciutat. Segons el testimoni que va donar Vicent Ramon en un primer moment, quan el matrimoni tornava a casa, sobre les onze de la nit, i en arribar davant el portal de feixa de Miquel Nadal, va sentir un tret disparat des de darrere el portal. Vicent va quedar inconscient un moment i quan va espavilar va veure la seua dona, que abans caminava tres passes davant ell, amb el cap ple de sang i destrossat.

Va veure dos hòmens vestits de pagès que fugien per dins la feixa i va començar a cridar i demanar ajut, però com que no hi acudia ningú va anar a buscar els homes de les cases que hi havia més a prop. Una d'elles era la dels Dominguets de Baix, on vivia Vicent Costa. La casa i la finca dels Dominguets de Baix es trobava a l'actual esplanada que hi ha davant GESA.¹ Els altres vesins eren Antoni Escandell i la seua dona, Catalina Yern. La feixa on mataren Esperança era del prat de Vila i es trobava a nou minuts de camí de la porta de la Creu, a la Marina. Era una porta de la primera estacada –petita murada construïda en el segle XIX per tancar el raval de la Marina–, a l'actual carrer de la Creu, i es deia així, com ara el carrer, per la creu de marbre –sa Creu Blanca– que hi havia i que des de fa anys es troba al cementeri vell de la ciutat. De la porta de la Creu sortia el camí de s'Empedrat cap a Jesús i Santa Eulària.²

Aquella nit, abans d'arribar a casa de Sebastià Llopis, el matrimoni va fer una parada a la casa del germà de Vicent, Antoni Ramon Escandell, botiguer i vildo de 27 anys que vivia al raval de la Marina, a l'entrada de la porta de la ciutat, el Rastrillo. Mentre eren allí va arribar Antoni Roig, fill d'Andreu, el jai d'Albarqueta ("d'Aubarqueta") de Sant Llorenç, per comprar pa i companatge per sopar. De la casa del seu germà, Vicent Ramon se'n va anar tot sol on el seu amo, i va quedar la dona a casa del cunyat mentre ell sopava una mica de pa i sardina. Poc després, ella va partir també cap a la casa de Sebastià Llopis.

El jutge, Andrés Macho y Urría, no es va creure la versió dels dos germans i el dimarts 8 de maig es va procedir a l'embargament dels seus béns i al seu empresonament. Pocs dies després de la detenció, Vicent Ramon va haver de ser internat a l'Hospital de Caritat o Hospital de Pobres de la ciutat, ja que no volia menjar, tenia convulsions i tremolors. El metge, Jaume Ferrer, el va reconèixer i va diagnosticar epilèpsia.

Pocs dies després tres metges declararen que s'havia curat i el dia 17 el jutge el va cridar a declarar, però mentre baixava de la presó per anar davant la justícia, va aconseguir escapar dels seus guardians i es va refugiar a la Catedral cridant "Valgame la Santa Madre Yglesia" quan encara no havia confessat, amb la qual cosa demostrà la seua culpabilitat, ja que tan sols demanava asil qui havia comès un delictes greu. Va demanar que hi anàs el Prevere de la Catedral, Marià Tur, i li donàs certificació que s'havia refugiat allí i que quedava perdonat. El costum manava que se li havia de donar roba i menjar. No li va servir de res, ja que el jutge va ordenar entrar dins l'església i emportar-se'l. El segle XIX ja era freqüent que aquest antic costum de refugi

1. Dada facilitada per Joan Planells Ripoll "Murtera".

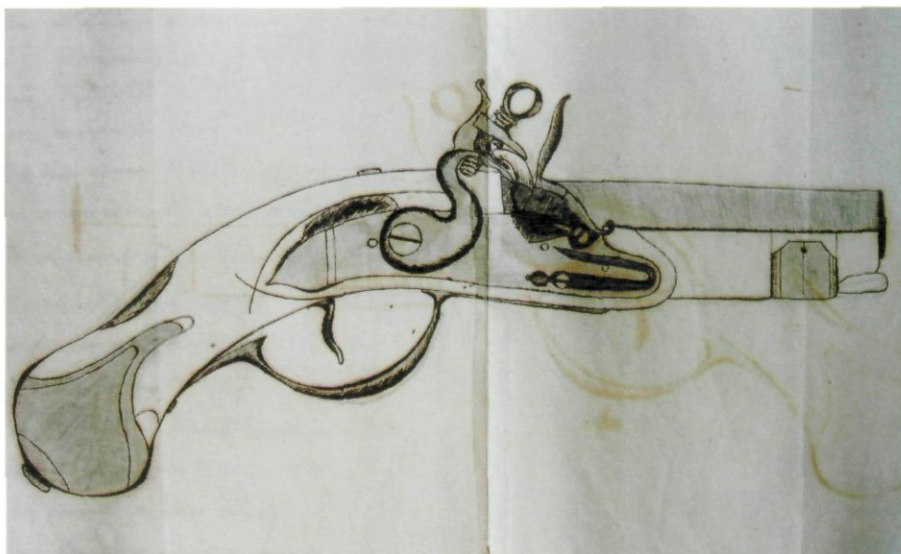
2. Joan Prats i *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, vol. 5è.

als llocs sagrats no fos respectat. L'acusat, aquell mateix matí, havia intentat subornar els voluntaris nacionals que el custodiaven per tal que el deixassin escapar. De fet, a l'alcaid de la presó el va intentar subornar cada dia. Com que no tenia altra sortida, va confessar el seu crim, excusant-se en el fet que el dimoni l'havia temptat i que uns mariners que coneixia de vista li havien dit que la dona duia molt mala vida i tothom feia d'ella el que volia. El fiscal l'acusà d'intentar tacar la bona reputació de la difunta per salvar-se.

Gràcies a tots els testimonis que varen declarar davant el jutge podem reconstruir què va fer l'acusat durant tot aquell dia i extreure dades molt interessants de com eren la vida i els costums en el camp en aquells anys:

Vicent Ramon Escandell havia passat part del diumenge dia 6 a Sant Rafel, a casa del seu germà Josep, de 40 anys. La visita a la casa familiar i unes gestions davant el capellà havien estat l'excusa per encobrir els vertaders motius pels quals va anar aquell diumenge a Sant Rafel.

Havia partit de matinada, ja que el poble estava a dues hores de camí de Vila. Havia assistit a la primera missa de diumenge, celebrada a dues hores de sol. Segons ell, havia pujat a Sant Rafel per parlar amb el capellà del poble, Joan Torres, ja que havien de vendre un tros de terra de la seua mare per poder pagar el seu enterrament i havien de donar comissió al capellà per tal que fes

L'arma homicida, una pistola de pedrenyal, aleshores il·legal, feta pel ferrer de Sant Josep, Josep Torres "Pis", tal com consta dibuixada a l'expedient instruït per l'assassinat d'Esperança Escandell. (Foto: revista Eivissa.)

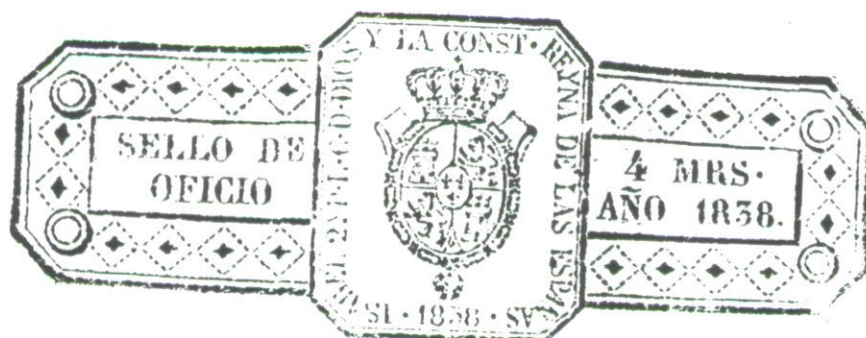
l'escriptura de la venda. En sortir de missa havia parlat amb el seu germà Josep i la dona, Maria Serra, de 33 anys, i amb la seua germana Catalina Ramon, de 30, i els havia comentat que anava a parlar amb un home. De fet, sobre les 9 o 10 del matí va anar a la finca d'Antoni Balansat a demanar a Francesc Costa Puig la pistola del seu fill Josep, que en aquell moment era a Corona. Era molt corrent que la gent del camp tengués tot tipus d'armes. El motiu que donaven era "para defender sus casas aisladas en caso de precisa necesidad y hacer truenos en los bailes y en las fiestas de las parroquias".

Segons ell, volia la pistola per anar a fer un parell de trons, ja que aquella nit hi havia una festa a Vila per donar les gràcies per

una acció que havia guanyat la reina regent Maria Cristina, vilda de Ferran VII —en aquells anys es lluitava en la primera guerra carlista, que va acabar el 1840. Després de pregar-lo i oferir-li unes monedes com a penyora, Francesc Puig va accedir a donar-li l'arma i Vicent se la va col·locar a la faldriquera dels calçons i se'n va anar a casa del germà a dinar. En acabar, mentre el germà donava menjar als animals, va dormir devers una hora i mitja i després va tornar a Vila. Aquella nit ocorregueren els fets.

En les declaracions dels diferents testimonis va quedar clar que Vicent Ramon Escandell era considerat un gandul i havia donat des del principi del matrimoni molt mala vida a la pobra Esperança. Així ho va declarar Joan Torres, fill del primer home de la morta i que feia de criat a la casa. Segons ell, Vicent amenaçava constantment amb pegar Esperança i li feia fer les feines més pesades del camp, cosa que estranyava tothom. Fins i tot el dia següent dels fets, Vicent va oferir a l'al·lot que agafàs el que volgués de la caixa on tenia la roba i les joies per tal que no declaràs que maltractava la seua esposa. Sebastià Llopis va declarar que en

Timbre a nom d'Isabel II que apareix a les pàgines de l'expedient judicial conservat a l'AHME.

una ocasió Vicent va renyar la dona per una feina mal feta i ella es va posar a plorar. L'advocat de l'acusat, Joan Coll, ho va justificar manifestant que les dones eren ploradores per naturalesa i "quierren llorar segun antojo a sus caprichos".

Segons els vesins, mai no parlava a la dona amb estima. Tenia fama d'haver estat un calavera de fadrí. Uns testimonis de Sant Rafel, Vicent Cardona "Bassaraja", Pere Cardona "Parra" i altres testimonificaren en el judici que, en una ocasió, treballant una colla de gent en un forn de calç ("en una caleira"), Vicent Ramon va començar a cantar cançons puntoses. Un tal Josep Cardona "Sord" el va renyar i li va donar una bufetada. Vicent va intentar tirar-lo al forn de calç, la qual cosa impediren els presents.

També donaren els vesins testimoni de la indiferència que va demostrar Vicent davant la dona morta. Al dia següent d'haver-la matat, va anar ben tranquil a casa de Catalina Yern, una veïna, a demanar-li un caputxó del seu home i que li guardàs un embolic amb la seua millor roba i joies ("dos chalecos, el uno de seda nuevo y el otro de colchado, tres pañuelos de seda y doce abroches de plata"). A la casa era present Francesca Torres "Lluqui", que estava emblanquinant. També contaren diversos testimonis que anaren el dia següent a comprar lletugues a la feixa on ell era majoral i que ell mateix les va recollir i les va vendre com si no hagués passat res.

Tot això mentre les autoritats inspeccionaven el cos de la dona dins la casa. El seu advocat, Joan Coll, que ho era d'ofici, ja que cap lletrat de l'illa va voler defensar-lo, per justificar aquesta conducta afirmava que "nada lleva de particular en alguno de los labradores de esta Ysla cuya dureza de corazón les son muy características segun la triste experiencia de todos los dias nos enseña".

Aquest era el concepte que tenia la gent de la ciutat de la gent del camp.

Per acabar de desmuntar la primera declaració de l'acusat, es va ordenar que uns perits inspeccionassin la feixa per on se suposava que havien fugit els dos homes que deia Vicent Ramon que havien mort Esperança, però la feixa, llaurada dos o tres dies abans, no s'havia fonyat.

L'11 de juny, un mes després de l'assassinat, Francesc Ribas "Xinxó", vesí també de Sant Cristòfol i de 52 anys, que va substituir Vicent Ramon com a majoral de la feixa, mentre cavava un munt de fems per abonar la terra, va trobar la pistola a poca distància d'on havien mort Esperança. Era un tipus d'arma prohibit per la llei. L'havia fabricat Josep Torres "Pis", de Sant Josep. Havia cobrat per la feina un duro de 19 reials de billó. Abans de la confessió de l'assassí, el fiscal demanava 10 anys de presó a Àfrica i que no pogués tornar mai a Eivissa, és a dir, desterrament perpetu, a més de pagar les costes. Després, la pena sol·licitada i la condemna va ser a garrot i a portar en el moment de la seua execució un cartell al pit on digués "por asesino malévolo de su muger", i a pagar les costes. Deixaren lliure de tota culpa el seu germà, Antoni Ramon. En la seua declaració havia manifestat que no tenia plets amb ningú, que tenia dues mules però que no les havia de pagar fins a Sant Miquel, i que el fet de tenir la seua botiga tancada li estava produint molts de perjudicis, com és lògic. La sentència es va apel·lar davant l'Audiència Territorial de Balears. El cas es va traslladar a Palma.

Aquell estiu, Vicent Ramon va tornar a estar ingressat a l'Hospital de pobres durant 44 dies. Finalment, el mes de setembre va morir i la causa es va sobreseure "pues la naturaleza ha echo lo que debia executar el brazo de la justicia". ■

Segon full del *Libro de la Congregación de la Purísima Concepción*, conservat a l'Archivo Histórico Nacional. (Foto: AHN, Clero-Jesuitas, L. 233.)

Introducció

Tant als arxius propis com als de fora de les Pitiüses s'estotgen fonts documentals que a través de la seua anàlisi minuciosa encara ens han d'ajudar molt en la reconstrucció de la nostra història. Es tracta d'una tasca pacient i apassionant alhora, a la qual s'ha de dedicar molt de temps i una bona dosi d'entusiasme. Per fortuna, no ha mancat ni manca entre nosaltres la investigació per part d'alguns estudiosos amants de la terra, la qual ha donat i va donant bons i saborosos fruits. Així, a poc a poc es va completant el coneixement del nostre passat, gràcies a les dades inèdites que ara i en tant ens regalen els pergamins i papers escrits. Aquests descobriments ens esperonen i empenyen a seguir treballant en l'aprofitament, divulgació i defensa d'un ric tresor amagat, llegat eloqüent dels nostres avantpassats.

La primera de les meues incursions a l'Archivo Histórico Nacional (AHN) de Madrid, feta d'antuvi, tot siga dit, amb cert grau d'escepticisme, em va produir una gratíssima sorpresa. Consultant l'extensa relació dels seus variats fons, arribat a